

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Ferenc Viktória, Kovály Katalin (szerk.) (2020): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után* (Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 148 o.)

MÁRKU ANITA

MÁRKU Anita: docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6., Kárpátalja, Ukrajna; tudományos munkatárs, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6., Kárpátalja, Ukrajna; dr.marku.anita2020@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8976-117X>

Anita MÁRKU: associate professor, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College, Department of Philology; Kossuth square 6., 90202 Beregszász, Transcarpathia, Ukraine; research fellow, Antal Hodinka Linguistic Research Institute; Kossuth square 6., 90202 Beregszász, Transcarpathia, Ukraine; dr.marku.anita2020@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8976-117X>

A digitális fényképezőgép s főleg az okostelefonok térhódításának köszönhetően rengeteg fotót, pillanatfelvételt készítünk életünk eseményeiről, mintha szeretnénk megragadni, „lementeni/elmenteni” minden apró változást. Ez lehetetlen. A változás az elszuhanó mozdulatban, két rögzített éles fotó közötti elmosódott kattintásokban, pillanatokban (is) zajlik. „A változás örök. S hogy mi történik két pillanat között? Talán e könyv segít megválaszolni.” Ezeket a kedvemre való és roppant találó sorokat olvastam a *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után* című tanulmánykötet nevére szóló dedikált példányában, melyet érdeklődéssel olvastam.

A kötet borítóján látható fotó szokatlan, de a lehető legjobb választás a tematikához és a fenti sorokhoz, továbbgondolásra, a rész-egész összefüggések boncolgatására sarkall: a mozgás, a sietség vagy az exponálás hiánya miatt két homályossá váló alak halad el egy Kárpátalja térképészlet előtt. A rendkívül beszédes kép kifejezi a tanulmányok szerzőinek, a kötet szerkesztőinek szándékát is: nem vállalkoznak arra, hogy mindenre kiterjedő teljes, éles képet adjanak a kárpátaljai közösségek életéről, társadalmi, politikai helyzetéről. Céljuk, hogy egy hozzánk közel eső időszámban bemutassák a kárpátaljai közösség néhány szempont alapján rögzített életképét, valamint összefoglalják és közreadják négy kutatás (TANDEM 2016, TANDEM 2019, SUMMA 2017 és a 2018-ban induló kárpátaljai magyar szórványkutatás) eredményeit. E kutatások Grezsa István, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének fejlesztéséért, valamint a Kárpát-medencei óvodafejlesztési program koordinálásáért felelős miniszteri biztos támogatásával, a Nemzetpolitikai Kutatóintézet és a Momentum Doctoran-

dus Kárpátaljai Magyar Doktorandusz szervezet koordinálásával, kárpátaljai kutatók és kutatóintézetek közreműködésével valósulhattak meg.

A kötet nyelvezete nagyon olvasmányos, mégis tudományos igényű. A szerzők röviden elénk tárják a kutatás körülményeit, a tényszerű adatokat, melyeket mindig értelmeznek, könnyen emészthetővé tesznek, kontextusba helyeznek, és ábrákkal, fotókkal, néha személyesebb hangvétellű vagy magyarázó keretes írásokkal szemléltetnek. A fejezetek nem hosszúak, a téma iránt érzékeny társadalomkutató, politikus vagy akár laikus érdeklődő könnyedén be tudja fogadni az egész kötetet egy olvasásra. Az egyes fejezetek után esetleg félre lehet tenni, majd újra felvenni a továbbgondolkodás, az „aha-élmény”, egy addig nem értett probléma felismerése, megértése érdekében.

A kötet Grezsa István köszöntő szavai és a szerkesztők rövid előszava után Kovály Katalin, Erőss Ágnes, Ferenc Viktória és Tátrai Patrik bevezető tanulmányával indul *Kárpátaljáról dióhéjban* címmel, ami Kárpátaljáról mint régióról, a megye általános jellemzőiről, nemzetiségi mutatóiról ad rövid áttekintést. A ma Kárpátaljaként ismert terület csak a 20. században öt államalakulat kötelékébe tartozott, unalmasnak nem mondható történelme során mindig is soknemzetiségű terület, periférikus helyzetű régió volt. Mivel az utolsó népszámlálásra 2001-ben került sor, a nemzetiségi adatok ma már nem hitelesek. A kutatók ezért a SUMMA 2017 projekt során arra vállalkoztak, hogy megbecsüljék Kárpátalja jelenlegi magyar lakosságának számát. Arra jutottak, hogy míg 2001-ben 151,5 ezer ember vallotta magát magyarnak, addig napjainkban a SUMMA 2017 kutatás eredményei alapján ez a szám 131 ezer főre becsülhető. A kutatók hangsúlyozták, hogy az általuk közölt adatokba nem tartoznak bele a magyar anyanyelvű és/vagy magyar nemzetiségű romák, de számukat, arányukat illetően vissza-visszatérően olvasgatunk óvatosságot a kötetben.

Kárpátalja társadalmi, gazdasági helyzetképéről olvasva teljesen érthetővé válik a tartós vagy időszakos migrációs mutatók drasztikus emelkedése. Kárpátalja távol esik Ukrajna központjától, periférikus helyzete miatt kevés állami forrás jut ide, területének kétharmada hegyvidék, ahol nincs mezőgazdaság, ipara elenyésző, így Ukrajna egyik legelmaradottabb régiójának számít. A munkanélküliség és a kelet-ukrajnai konfliktus kirobbanása utáni katonai sorozások felerősítették a tömeges külföldi munkavállalást. Így Kárpátalja munkaerőpiacán egyszerre van jelen a munkaerőhiány és a munkanélküliség. A kárpátaljaiak életét tovább nehezítik azok a nyelvpolitikai, oktatáspolitikai törekvések, amelyek az országban élő nemzetiségeket, köztük a magyarokat is nehéz helyzetbe hozták: a nyelvhasználati jogok szűkítése és az oktatás nyelvének szabályozása.

A második tanulmányban a SUMMA 2017 kutatás módszereinek és eredményeinek összefoglalását olvashatjuk Tátrai Patrik, Molnár József, Kovály Katalin és Erőss Ágnes tollából. A kárpátaljai magyarság demográfiai mutatóinak megállapításához egy több módszert ötvöző mintavételi eljárást dolgoztak ki a kutatók, tehát módszertani szempontból is érdekes, fontos kutatásról van szó. Az adatfel-

vétel Kárpátalja 111 magyarlakta településére terjedt ki, 312 terepi ponton, 170 te-repmunkás segítségével. A felmérés során összesen 23 033 személy (közülük 18 553 magyar, 658 ukrán és 125 egyéb (orosz, roma) lakos) adatait sikerült rögzí-teni. Ez a felvétel szolgáltatta a kiindulási adatokat a további számításokhoz. A magyar népesség számát a mintába került népesség természetes szaporodása, migrációs egyenlege és asszimilációja alapján a 2001-es népszámlálási adatok to-vábbvezetésével számították ki. Tehát a tanulmányban olvashatunk az általános demográfia jellemzőkön túl a kivándorlási és munkavállalási migrációs tendenci-ákról, a kor szerinti és nemi összetételről, a felekezeti mutatókról, a természetes szaporulatról, az iskolai végzettségről és a foglalkozási összetételről is. Az ered-mények azt mutatják, hogy bár a magyarok száma csökkent a természetes fogyás és főként a migráció következtében, de egyes mutatók, például az iskolázottság terén jelentős javulást láthatunk, és a Kárpát-medence Magyarországon kívüli te-rületein egyedülálló módon, az asszimiláció sem csökkenti a magyarok számát.

A következő tanulmány két kutatás eredményeit mutatja be párhuzamosan: összehasonlíttja a TANDEM 2016 és TANDEM 2019 vizsgálatok eredményeit egy ma Kárpátalján politikailag érzékeny téma, az ukrán–magyar együttélés kapcsán. Ferenc Viktória és Rákóczi Krisztián tanulmányából megtudhatjuk, hogy a két időpontban végzett kutatásban összesen 2 412 magyar és ukrán etnikumú adat-közlő vett részt, 74 kárpátaljai településről. A minta kialakításánál számos szo-ciológiai változót figyelembe vettek, így a „minta megalapozottan tekinthető a 18-64 éves kárpátaljai magyar népesség nem arányosan rétegzett reprezentatív mintájának” (55.).

A kutatások során főleg az etnikumközi viszonyok feltárására, az identitás kérdéseire, a nyelvhasználat, a nyelvtudás, a nyelvtanulás motivációira, a ma-gyarországi támogatáspolitikai hatásaira és az elvándorlás problematikájára vol-tak kíváncsiak. Az eredmények azt mutatják, hogy az ukrán sajtó magyarságellenes hadjárata ellenére az ukrán–magyar etnikumközi viszonyokat a kárpátaljai ma-gyarok és ukránok helyi szinten egyaránt pozitívan értékelték, s a konfliktusok generálását a felsőbb politikai erőknek tulajdonítják, és országos szinten érzéke-lik. Érdekes és figyelemre méltó eredmény, hogy a „kárpátaljiság” nem csak a magyarok számára (ezt korábbi kutatásokból jól tudjuk), hanem a Kárpátalján élő ukránok számára is fontos identitásképző tényező. A két vizsgálat között eltelt időben ez a faktor az ukránok körében mutat jelentős változást: számukra is a kárpátaljai lett az a közösség, amivel leginkább azonosulni tudnak, míg korábban az ukránság volt ez a közösség. Az utóbbi években Magyarország támogatáspoli-tikájának, valamint az egyszerűsített honosítási eljárásnak köszönhetően meg-nőtt a magyar nyelv tanulása iránti igény az ukránok körében. A magyar állam támogatásával ráadásul ingyenes nyelvtanfolyamokat is szerveznek, s a közokta-tásban is lehetőség van a magyart második idegen nyelvként tanulni. Mégis el-mondható az adatok alapján, hogy közösségi szinten a magyarok ukrán nyelv-tudása jobb, mint az ukránok magyar nyelvtudása. A megkérdezettek mindössze

5%-a mondta azt, nem beszéli az államnyelvet, míg az ukránok 50%-a nyilatkozta azt, hogy semmilyen szinten nem beszéli a magyart. A pozitív viszonyulást mutatja, hogy mindkét etnikum 50%-a jelezte, hogy még jobban szeretné tudni a másik nemzet nyelvét.

Magyarország támogatáspolitikáját illetően mindkét nemzet képviselői nagyon jól tájékozottak. Az ukránok a humanitárius segítségnyújtásokat értékeli leginkább, a magyarok az oktatási intézmények felújítása terén nyújtott támogatásokat tartják a legfontosabbnak. Szintén bizakodásra ad okot, hogy a magyarországi gazdasági, mezőgazdasági támogatásokban az ukránok többsége a régió fejlődését, a kulturális sokszínűség megmaradását, a békés együttélés előmozdítását látja, s nem a szeparatizmus melegágyát. A korábbi évekhez hasonlóan a magyarok mindegy harmadát foglalkoztatja a kivándorlás, kitelepedés lehetősége, főleg a munkanélküliség és családi okok miatt.

A szerzők, szerkesztők soraiából kitűnik (még akkor is, ha tanulmányaikban a tudományos stílus minden követelményének maradéktalanul eleget tesznek), hogy a 2018 nyarán végzett szórványkutatás közel állt a szívükhöz. Szórványvidéken sokkal kevésbé lehet előre kutatást tervezni, lehetetlen meghatározni, kik kerülnek a mintába, több a spontaneitás, itt érvényesül igazán a hólabda-módszer, és itt releváns a nagymintás reprezentatív kutatásokkal szemben a mélyfúrás, az életútinterjú és a vizuális történetmesélés, nyelvi tájékozódás. Többféle szórványközösséget is vizsgáltak: intézményekkel ellátott városi szórványt, nyelvhatáron fekvő szórványt, intézmények nélküli falusi szórványt. A szórványban élő magyarok körében nagyon magas a vegyes házasságok aránya, így nem meglepő, hogy az „ukrán” és „magyar” etnikai dimenzió nem különül el élesen egymástól a hétköznapiakban. Egyes közösségekben a felekezeti hovatartozás hordozója az etnikai azonosításnak is: aki református, az magyar (például Gődényházán, 108–109.). Az etnikai szocializációs színterek közül (család, iskola, egyház) leginkább az egyház tölti be a magyar identitás továbbörökítésének szerepét. A templom sokszor a magyar nyelvhasználat utolsó nyilvános színtere. A családokat és az oktatási-nevelési intézményeket, még akkor is, ha hivatalosan magyar a tanítás nyelve, az erősödő vegyes nyelvhasználat jellemzi. Ám a szórványban sem az etnikai-nyelvi problémák a legégetőbbek a közösségek megmaradása szempontjából, hanem a kilátástalan jövőkép, a munkanélküliség, az elvándorlás.

A kötetet Cserniczkó István rövid tanulmánya (Zárszó helyett) keretezi, helyezi kicsit tágabb történelmi kontextusba. Cserniczkó visszatekint Kárpátalja 20. századi történelmére, a más-más ország határain belül lévő, de mindig periférikus és multikulturális régió helyzetére. Hangsúlyozza, hogy a kelet-ukrajnai konfliktus ki-robbanását követő társadalompolitikai, nyelvpolitikai, gazdasági események nagyban befolyásolták azt, hogy milyen is ma Kárpátalja helyzete. Kiemeli, hogy a makro- és mikrotényezők hol pozitív, hol negatív hatással vannak az interetnikus kapcsolatokra, a kárpátaljaiak hétköznapijaira, boldogulási stratégiáira.

Kárpátalja vonatkozásában tehát csak a változás biztos, és az, hogy a kötetben található empirikus kutatások mindenképp hozzájárulnak ahhoz, hogy erről a dinamikusan változó, multikulturális térről, és az itt élő sokszínű közösségekről tisztább, árnyaltabb képet alkossunk magunkban.